

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В КРАЇНАХ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОГО ТИПУ

THE EXPERIENCE OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF LEGAL CLINICS IN THE COUNTRIES WITH THE LEGAL SYSTEM OF THE ENGLISH-AMERICAN TYPE

Дубчак Н.С.,

здобувач кафедри теорії та історії держави і права

Інституту політології та права

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,

адвокат

Стаття присвячена особливостям виникнення та функціонування юридичних клінік в зарубіжних країнах з правовою системою англо-американського типу: США, Канаді та Великобританії.

Ключові слова: правова система, правова допомога, юридичні клініки, клінічна освіта.

Статья посвящена особенностям возникновения и функционирования юридических клиник в зарубежных странах с правовой системой англо-американского типа: США, Канаде и Великобритании.

Ключевые слова: правовая система, правовая помощь, юридические клиники, клиническое образование.

The article is devoted the features of origin and functioning of legal clinics in foreign countries with the legal system of the English-American type: the USA, Canada and Great Britain.

Key words: legal system, legal aid, legal clinics, clinical education.

Постановка проблеми. Визнання пріоритету людини, її юридична захищеність вважаються здобутками країн з розвинутою демократією та фундаментальними цінностями, визначальними ознаками правової держави, на підставі яких остання відрізняється від організації політичної влади, заснованої на інших критеріях, зокрема на законі, який в умовах авторитарного режиму може бути несправедливим.

У зв'язку з тим, що історія юридичного клініцизму і безоплатної правової допомоги розпочалася в країнах правової системи англо-американського типу, ми в межах даної статті зробили спробу проаналізувати особливості зародження та функціонування юридичних клінік в США, Канаді та Великобританії.

Стан дослідження. Питання функціонування юридичних клінік в Україні і за кордоном досліджували такі науковці як: Б. Андрусин, О. Вашук, А. Галай, Л. Дубчак, М. Дулеба, Ж. Завальна, В. Єлов, Р. Кацавець, С. Ківалов, В. Молдован, С. Молібог, Д. Павленко, М. Савчин, І. Снігур, С. Стеценко, Н. Стьопіна, Н. Сушицька тощо. Однак, як правило, їхні роботи були присвячені організаційним моментам створення та діяльності юридичних клінік, значенню юридичних клінік як інституцій, що забезпечують практичну складову підготовки майбутніх юристів тощо, а місце юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні та дослідження в цьому контексті досвіду держав з правовою системою англо-американського типу невиважено не вивчалися або ж не отримувало належного наукового, зокрема загальнотеретичного осмислення.

Метою цієї статті є дослідження особливостей виникнення та функціонування юридичних клінік в США, Канаді та Великобританії, які мають довшу історію юридичного клініцизму, а також визначення основних напрямків удосконалення діяльності юридичних клінік в Україні на основі вивчення такого зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших в США під девізом «Зробити мрії справедливості реальністю» була створена Чиказька юридична клініка як неурядова організація адвокатами та партнерами юри-

дичних фірм міста Чикаго. За період свого існування ця клініка надала правову допомогу понад 230 тис. клієнтів (з 1981 р.) і майже 20 тис. за минулий рік [125]. Клініка працює за кількома різними програмами (варіантами) надання правових послуг, зокрема:

1) *Прямий сервіс.* Клініка надає дешеву правову допомогу в загальних галузях права (земельне право, питання опікунства тощо). У 2010 р. близько 6 тис. клієнтів скористалися цією послугою.

2) *Програми Pro Bono.* Клініка направляє клієнтів, які не мають змоги оплатити правові послуги, до адвокатів клініки, які надають правову допомогу безоплатно (це понад 225 адвокатів). За 2010 р. за цією програмою було надано безоплатну правову допомогу у понад 800 справах.

3) *Програма боротьби з домашнім насильством.* Допомога жертвам домашнього насильства надається безоплатно (у 2010 р. вона була надана 433 жертвам домашнього насильства, в тому числі їхнім дітям).

4) *Семінарські програми.* Клініка проводить безкоштовні правові семінари для населення, а також проводить на телебаченні шоу на каналі CAN-TV, у якому розглядаються питання імміграції. У 2010 р. у межах цієї програми було проведено 97 семінарів, які відвідали понад 2000 людей.

5) *Правова програма з захисту довкілля.* Правові послуги за цією програмою надаються безоплатно, зокрема у 2010 р. було надано допомогу 37 клієнтам.

6) *Імміграційна програма.* Через Пілсенський офіс надається правова допомога з питань імміграції.

7) *Програма «Адвокат для літніх людей та людей з обмеженими можливостями».* Ця ініціатива допомагає літнім людям та людям з обмеженими можливостями. У 2010 р. ця програма допомогла 838 клієнтам.

8) *Проект допомоги колишнім злочинцям.* Допомога особам, раніше засудженим за вчинення злочину та тим, що відбували покарання у місцях позбавлення волі, надається, передусім, у питаннях працевлаштування. У 2010 р. допомогу отримали 408 клієнтів.

9) *Допомога у відносинах з кредитором.* Адвокат складає програму погашення заборгованості, для того, щоб не допустити банкрутства клієнта і сприяє її реалізації.

лізації. У 2010 р. таку допомогу отримали 419 клієнтів.

10) *Охорона батьківства, материнства та дитинства*. Правову допомогу за цією програмою отримали майже 1400 громадян.

11) *Проведення виїзних засідань для консультування людей у бідних районах*.

12) *Програма «Муниципальний адвокат з договірної та орендного права»*. Близько 150 клієнтів обслуговуються за цією програмою щороку безплатно [1].

Слід сказати, що Чиказька юридична клініка відкрита для усіх адвокатів та для студентів юридичних ВНЗ, які готові долучитися до її ініціатив та програм заради допомоги тим, хто її потребує. Як бачимо, Чиказька юридична клініка спеціалізується у більшості галузей права, реалізує дуже багато різнопланових, цікавих і потрібних програм. Багато з її ініціатив можна впровадити і в практику діяльності юридичних клінік України. Але оскільки вона функціонує не як підрозділ університету, а як самостійна неурядова організація юристів, доречно, на наш погляд, буде дізнатися про роботу юридичних клінік США, створених на базі ВНЗ.

Ідея клінічної освіти в Північно-Західному університеті (за версією кількох авторитетних юридичних видань в 2011 р., ця школа права займає 12 сходинку в національному рейтингу юридичних вишів США) започаткована в 1910 р., коли Джен Генрі Вігмор впровадив програму, яка переросла в Юридичну клініку Блума [2]. Клініка відкрила свої двері в 1969 р. з двома найнятими адвокатами та 12 студентами. Сьогодні в клініці працює понад 20 професорів та понад 120 студентів. Клініка займається питаннями трудового права, захисту прав споживачів, охорони прав дітей, іммігрантів, жінок і навіть допомогою в кримінальних справах. По суті клініка не має чіткої спеціалізації, а працює у більшості юридичних практик, у яких є попит на безплатну правову допомогу, яку можуть надати студенти. Це класична юридична клініка, яка схожа на більшість юридичних клінік вищих навчальних закладів юридичного профілю США.

У США на базі університетів також функціонують юридичні клініки, які спеціалізуються лише в певних видах правової допомоги визначеному контингенту клієнтів. Наприклад, Американо-індіанська юридична клініка, заснована при Університеті Колорадо в 1982 р. як одна з перших при ВНЗ, яка надає фахову правову допомогу малозабезпеченим громадянам, переважно індіанського походження, в галузі індіанського права [3].

В районі Денверу дуже мало подібних організацій, які забезпечували б надання правових послуг безплатно чи за невисоку плату. Правові послуги Американо-індіанською юридичною клінікою надаються з питань національної ідентичності, недискримінації в питаннях працевлаштування, пільгах тощо, релігійній свободі, підтримці в суді, допомоги в підготовці проектів законодавчих актів з питань захисту прав індіанців. Клініка не займається кримінальними справами, справами щодо порушень правил дорожнього руху, не надає правову допомогу не індіанцям.

Як бачимо, клінічний рух в США дуже різноманітний і різноплановий, охоплює велику кількість потрібних та нагальних для країни і її населення програм і проектів для забезпечення доступу кожного до правової допомоги, яка йому «по кишені».

Канада. У провінції Британська Колумбія (Канада) планують визнати юридичну допомогу незможним верствам населення послугою першої необхідності. Для реалізації наміру має бути збільшено державне фінан-

сування цієї сфери [4]. Як бачимо, не тільки в Україні питання надання безплатної правової допомоги незможним громадянам набуває особливої державної ваги.

У кількох українських виданнях наведено як зразок для вивчення досвід організації та діяльності однієї з юридичних клінік Канади – Клініки правової допомоги університету Далхаузі [5], яка почала працювати з 1979 р. на основі взаємної домовленості між Спілкою адвокатів Нової Шотландії та Юридичним коледжем Далхаузі.

Досвід діяльності цієї клініки по наданню правової допомоги аналізують і вивчають, перш за все, тому, що це була перша фінансована урядом програма правової допомоги в Новій Шотландії (Східна Канада) і перша з чотирьох навчальних програм з правових клінік започаткована у Канаді. Ця програма містить три цільові частини: надання послуг з правової допомоги особам, які не можуть їх отримати в інший спосіб; проведення дослідження, забезпечення інформацією, надання рекомендацій, залучення до програм правової допомоги та правової реформи в провінції Нова Шотландія; набуття студентами юридичного факультету університету Далхаузі, які беруть участь у цій програмі, навчального досвіду з вирішення правових проблем [5, с. 17].

Клініка надає послуги з традиційних правових галузей – сімейне, кримінальне право; з нетрадиційних – благодійність, еміграція, оренда, державне житло та пенсійне забезпечення.

Програма клініки складається з двох компонентів: навчальної програми та практикуму – надання реальних послуг, оскільки клієнти та справи, які використовуються як навчальний засіб, є реальними клієнтами з їх реальними проблемами. Робота в клініці дозволяє студентам серйозно впливати на долі клієнтів, які часто потребують правової допомоги з життєво важливих питань. У той же час робота в клініці дозволяє студентам отримати специфічний, а можливо, й унікальний досвід, який вони набувають у рамках навчальної програми правового коледжу протягом одного семестру (впродовж чотирьох місяців). Клініка також докладає систематичних зусиль щодо дослідження розвитку громад та/або ініціатив з реформування у правовій сфері, які можуть допомогти цілим групам клієнтів [5, с. 17-18].

Робота в клініці є інтенсивною. Щойно прийшовши до Клініки, студент отримує від 15 до 25 файлів-справ, за які він буде відповідальним, але вести які буде під контролем з боку персоналу Клініки. Це й будуть його перші клієнти. Від кожного студента також вимагається робота з відкриття справи, під час якої студент проводить першу бесіду з новими клієнтами. Надалі, якщо виникає потреба, студенти чергуються для надання негайної правової допомоги. Щотижня на роботу в клініці студент витрачає від 35 до 50 годин.

Правова допомога в Далхаузі надається лише тим особам, які за рівнем свого доходу знаходяться за межею бідності, офіційно встановленою Міністерством статистики Канади.

Більшість клієнтів Клініки отримують соціальну допомогу або страхові виплати з безробіття чи одержують низьку заробітну плату. Тож, оскільки клініка правової допомоги для незможних, розгляд справ обмежується такими категоріями: соціальне страхування, оренда житла та субсидії на житло, опіка, встановлення батьківства, аліменти, дотримання суспільного порядку, конфліктні справи неповнолітніх правопорушників, скарги про порушення прав людини, охорона психічного здоров'я, кредитори/боржники, захист дітей і дорос-

лих у цілому. Згідно з політикою закладу, певні категорії справ тут не розглядаються, зокрема: кримінальні справи дорослих, порушення правил дорожнього руху, порушення законів провінції, справи щодо нерухомості, цивільні справи, в тому числі з розлучення, коли сторуна має достатньо коштів аби найняти адвоката.

Таким чином, соціальна спрямованість діяльності юридичної клініки Далхаузі спостерігається не тільки при аналізі основних категорій громадян, які звертаються до юридичної клініки за правовою допомогою, але й у категоріях справ, якими займається юридична клініка.

Щодо фінансування клініки, то воно з моменту заснування здійснювалося з кількох джерел. Спочатку клініка фінансувалася за рахунок державного гранту Федерального департаменту здоров'я та соціального забезпечення. У 1970-х рр. Федеральний департамент юстиції був основним зовнішнім джерелом фінансування. В 1978 р. після створення Комісії правової допомоги Нової Шотландії Клініка одержувала регулярне фінансування та правову допомогу від провінції. Протягом 1980-х та 1990-х рр. Правова фундація Нової Шотландії була основним джерелом фінансової підтримки Клініки. Нині клініка функціонує з бюджетом 450 тис. доларів на рік. Приблизно 160 тис. доларів надає правовий коледж Далхаузі, 230 тис. надає уряд Нової Шотландії (Комісія з правової допомоги Нової Шотландії). Приблизно 48000 доларів надходить від Правової фундації Нової Шотландії, і менші суми Клініка отримує від Молодіжної фундації Халіфакс та завдяки індивідуальним пожертвам і благодійним заходам [6]. Поза сумнівом, про таке фінансування, хоча б і в українській гривні, вітчизняні юридичні клініки можуть тільки мріяти.

Великобританія. У Великобританії розвиток юридичної клінічної освіти відбувався значно повільніше, аніж в Сполучених Штатах Америки чи Канаді. До 1994 р. лише 13 % університетів мали юридичні клініки. Привабливішими для Англійської системи вищої юридичної освіти юридичні клініки в 1993 р. зробила керівна структура англійських юристів – Правове суспільство, яка взяла під свій контроль четвертий курс навчання праву – здобуття практичних навичок фаху.

Школа права Кардіффа стала першою, хто впровадив юридичну клініку в навчальний процес [7]. Згодом ця ідея набула значного поширення та зацікавила й інші ВНЗ. Як наслідок, була створена Організація Клінічної

юридичної освіти, яка об'єднала клінічну ініціативу й поширювала позитивний досвід юридичного клініцизму.

Так в Шотландії в жовтні 2003 р. була створена юридична клініка Стретклайдської школи права для того, щоб забезпечити безкоштовною юридичною допомогою населення Глазго та найближчих адміністративно-територіальних одиниць [8]. Юридичну клініку очолює відомий професор права Дональд Ніколсон, який має значний досвід викладання та практичної роботи. З директором клініки тісно співпрацюють два адвокати – Кейт Лаверті і Анабель Фуулс, які забезпечують контроль за якістю правових послуг. Крім директора-викладача, клініка також має студентського директора та студентський актив волонтерів. Клініка має фінансову підтримку від самого університету, Асоціації випускників, Асоціації Алумні, отримала грант від Університетського фонду обміну знаннями. Також її підтримують юридичні фірми Макгрегорс, LLP, DLA Piper та ін.

З часу заснування юридична клініка отримала значний успіх, адже вже у перший рік свого існування її консультанти вели понад 80 справ і залучили до роботи понад 100 студентів-консультантів. Згодом клініка отримала визнання і серед практикуючих юристів. Основними правовими послугами, які надає юридична клініка, є надання правових порад та консультацій, підготовка письмових звернень, ведення переговорів, представництво в суді. Правова допомога надається з різних галузей права, зокрема податкового права, трудового права, прав споживачів тощо. Клініка не займається сімейними суперечками, особливо тими, які стосуються спорів за участю дітей, оскільки вважає, що у таких справах потрібен професійний юридичний супровід. Клініка також не надає правову допомогу тим, хто є фахівцем у галузі права, хто в змозі скористатися послугами адвоката, а також якщо питання потребує спеціалізованої правової допомоги, наприклад, з питань кредиторської заборгованості, імміграційних питань тощо. Однак навіть якщо з тих чи інших причин консультанти юридичної клініки не можуть надати правову допомогу, вони завжди порадять, до кого можна звернутися і навіть посприяють зустрічі. Правові консультації не надаються на першій зустрічі з клієнтами, оскільки підготовка відповіді потребує певного часу, перевірки та підтвердження правильності обраного студентом варіанту вирішення спору чи проблеми від професійних юристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chicago Law Clinic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clclaw.org/clients.html>.
2. Law Clinic of Northwestern University School of Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Northwestern_University_School_of_Law.
3. Colorado Law Clinic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.colorado.edu/law/clinics/ilc/>.
4. Медведчук В. Державі потрібні клініки юридичні або ще один шлях забезпечення правовою допомогою незаможних верств населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3731:2011-03-24-09-48-19&catid=2:komentar&Itemid=2.
5. Молодован В.В., Кацавець Р.С. Юридична клініка: навч. посібник / В. Молодован, В. Кацавець. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
6. Dalhousie Legal Aid Service/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.dal.ca/Institutes/Dalhousie%20Legal%20Aid%20Service/>.
7. Cardiff Law School. Law Clinic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.cf.ac.uk/>.
8. Law Clinic. University of Strathclyde [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strath.ac.uk/humanities/lawschool/lawclinic/>.